

Életek és sorsok bemutatása a XIX. századi realista irodalomban

A romantika mellé zárkózva, annak ellentétéként egy irodalomtörténeti időszak meghatározó irányzatává a XIX. század közepétől kezdődően vált a realizmus, a valóságábrázolás művészete. Legfőbb célja a társadalmi valóság teljes körű és részletes ábrázolása, a jellem alapos és motivált megformálása, valamint a lélek mélységeinek feltárása volt. Társadalmi bázisát a bizonytalan polgári réteg jelentette, melynek a társadalmi erőviszonyok objektív és átfogó tükrözését, a visszahúzó jelenségek és erők leleplezését, illetve az emberek saját mozgásterének meghatározását ígerte a realizmus. Törekedve a pontos ábrázolási módra, az alkotók elsősorban epikai, majd a XIX. végétől kezdődően drámai műveket hoztak létre; a lírában (a szubjektivitás műnemében) a realizmus mint a valósághű szemléltetés módja közvetlenül nem valósulhatott meg.

A stílusnak ezenfelül jellemvonása, hogy az abban a korban keletkezett romantikus művekkel ellentétben a realizmus nem a nemzeti múlt, kiváltképp a középkor (a nemzeti kultúra gyökere), a népi hagyományok, valamint az egzotikus kultúrák iránt érdeklődik, hanem igyekszik az egyidejűség megtartására. Így tehát a jelen és a közelmúlt bemutatása áll a központban; az alkotó és a befogadó ugyanannak a világnak, valóságnak a részese, mint a műalkotások alakjai, szereplői. Jellemző továbbá a valóság tárgyilagos és átható megfigyelése végett, hogy a cselekmény és az események reális időintervallum alatt zajlanak, a történések megfelelően hosszú (vagy rövid) időn belül következnek be.

Mindezek következtében a realista műveknek nem sajátosága a híres, hősiés történelmi alakok megjelenítése; szereplői a kortárs világ hétköznapi figurái, mindennapi emberek. Míg a romantika figyelmét a rendkívüli, az egyedi, a különöskelti fel, addig ezzel ellentétben a realizmus a tipikus és általános szereplőket részesíti előnyben. Mindazonáltal fontos kiemelni, hogy e két irányzat egymással párhuzamosan való létezése és kölcsönös támogatása olyan karakterek születését eredményezte, amelyek mindkét stílus jegyeit hordozzák; nem nevezhetők tisztán romantikusnak vagy realistának. Élő-érző, gondolkodó, ábrándozó személyek az objektív ábrázolásmódot kedvelő alkotók szereplői is, azonban nem lévén romantikus művek figurái, sorsuk, és elsősorban a körülöttük lévő világ azonban nem teszi lehetővé, hogy hőssé, mintává, példává nemesedjenek. A világ (szürke) hétköznapijainak (átlagos) alakjai ők, nem különlegesek, nem hősök, nem alkothatnak nagyot és maradandót. Ezért sokak személyisége ellentmondásos, konfliktusaik egyik fő oka vágyaik és lehetőségeik ambivalens viszonya.

Julien Sorel, a magát romantikus szerzőnek valló francia Stendhal (eredeti nevén Henri Beyle) *Vörös és fekete* című regényének főszereplője fiatal kora ellenére rendkívül ambiciózus, nagyszabású terveket tűzött ki maga elé, fontos emberré szeretne válni. Célja a társadalmi ranglétrán való felemelkedés, az adott közegben való érvényesülés. Döntéseit, szavait is sikere érdekében formálja; meghatározó motiváló tényező számára a karrier, a kiemelkedés vágya. Azonban érzi, tudja, hogy cselekedeteit tehetsége és mások tehetetlensége mellett számottevően befolyásolja a szegénysége, a származása és legfőképpen a közvélemény, valamint a társadalom tisztességtelensége és romlottsága. Ám eszméit feláldozva mégis a közösség részévé törekszik válni, miközben vágyainak megvalósítási eszközei egyre erkölcsstelenebbé, tisztátlanabbá válnak – ez az, ami előbb mentális, majd fizikai megsemmisülését is okozza.

Julien Sorel életének története egy sajátos átváltozástörténet: meredeken felfelé ívelő karrierje morális értelemben folyamatos lefelé haladás, süllyedés, amelynek csakis halála vethet véget. Egyetlen menedéke, hogy a végsőkben felismerve kudarcát és annak okait jelképesen jelezhet a világnak: az életet, a világot, mely lehetetlenné teszi az álmok, vágyak, eszmék megvalósítását teljes mértékben

elutasítja. Ezt a rendkívüli kritikát Stendhal már alkotása első lapjain sugallja az olvasóknak, Julien fejlődésvonalának részletes, folyamatos ábrázolásán, de legfőképpen sokszor filozofikus tartalmú belső monológjain, keresztül. A főszereplő példaképeként a szövegben állandóan jelenlévő Napóleon személye is Julien véleményét erősíti, illetve sorsát is a császáréhoz hasonlítva előre jelzi. (Nemkülönben Mathilde de la Mole végétét is elődjéhez, idealizáltjához hasonlóan alakítja a szerző.) A karaktereket tehát elsősorban gondolataik, eszméik alapján írja le Stendhal, sorsukat egyéniségük, belső fejlődésük legalább annyira (ha nem jobban) meghatározza, mint cselekedeteik és döntéseik.

Fjodor Mihajlovics Dosztojevszkij *Bűn és bűnhődés* című, egy bűnügy kapcsán társadalomelméleti, lélektani és ideológiai kérdéseket boncoló regényében külön-külön mutatja be a tudat, az ösztön és a lélek által vezérelt személyeket, sorsokat. Azonképpen, mint Henri Beyle, Dosztojevszkij is felveti a rossz társadalmi berendezkedés kérdését. Stendhal-lal ellentétben viszont nála háttérbe szorul a bíráló: a romlott nagyváros nyomorító hatása („ahol csak apja, anyja nincs az embernek”, II.6.), a kocsmák, öngyilkosok, prostituáltak, félőrültek világa csak keretül szolgál; a főhős gondolatvilága kerül előtérbe – így a pszichológiai-filozófiai szólam sűríti a szociálisat is. Le tud-e számolni Raszkolnyikov az erkölcsi szabályokkal, el meri-e követni tettét? (Ez a kérdés már elhangzott Bianchon által is egy másik szegény joghallgatónak, Rastignacnak – megölné-e a mandarint?) Végül helyeslő válasza meghatározza a közösségből való kirekesztését, de belső monológja az, ami megadja legnagyobb büntetését: elszigeteltségéből adódó magányát, egyedüllétét saját gondolataival, ami hibáinak felismerési lehetőségét tartalmazza. „*Dosztojevszkij azt ábrázolta, hogyan él az eszme az egyéni és társadalmi tudatban, mivel szerinte az értelmiségi társadalom meghatározó tényezője az eszme.*” (B. Engelsingard)

Az orosz realizmus másik kiemelkedő alakja, Anton Pavlovics Csehov is jelentőséget tulajdonít a szereplők lelki vívódásainak és szemléletmódjának lejegyzésének, azonban *A csinovnyik halála* című alkotásában a párbeszéd gyakoriságának növelésével a tetteknek fontosabb, döntőbb szerepet tulajdonít – eltávolodik a dosztojevszkij-i realizmustól. A lelki változások ki nem fejtésével, és az író tényfeltáró közelítésével dinamikusabbá válik a mű, viszont az emberek és a társadalom folyamatosan visszatérő hibái egyfajta mozdulatlanságot is kölcsönöznek irományainak. A tipikus jelenségek is hozzájárulnak ehhez: Cservjakov állandó bocsánatkérése hasonló, ismétlődő helyzetekbe torkollanak – a fennálló konfliktus (a letűszentés) nem oldódik meg, csak elhúzódik. Cselekedete mögött állandó egzisztenciális rettegése lelhető föl, amikor is egy hétköznapi szituációban nem az ember és ember közötti kapcsolat mindennapos szabálya, hanem a hivatalnok – felettes viszony normája szerint ténykedik. Cservjakov így saját mozdulatlanságának, monoton életének foglya (mint Akakij Akakijevics Basmacskin Gogolnál), ebből képtelen kiszakadni, így gúny, majd ellenszenv tárgyává válik. Csehov lényegében egy mechanikus kisemberekből álló világot ábrázol, ahol a céltalanság mellett az élethelyzetük reális felmérésére, a hivatali szerepből való kilépésre is képtelenek az emberek. A tehát csehovi groteszk azon alapul, hogy a hős a magánemberi, egyedi, hivatalon túli, atipikus szituációban is tipikusan viselkedik.

Bár a XIX. századi realizmus nemzetenként eltérő formákat öltött – a franciák romantikus jegyekkel ellátott szereplőit az oroszoknál a fölösleges vagy hivatali ember váltja fel –, jelentősen befolyásolta az emberek gondolkodásmódját, világképét. Stendhal bebizonyította, hogy az átlagos a különlegestől, az egyszerű a nagyszabásútól nem különíthető el, a kettő együtt, kéz a kézben jár. Dosztojevszkij megmutatta az emberi értékek szerepét és óriási hatását a jellemre, valamint az egyén gondolatvilágának árnyaltságát és csodálatos felépítését. Végül Csehov figyelmeztetette és emlékeztette olvasóit az emberi kicsinyesség, ostobaság és céltalanság áthidalhatatlanságára a tenni és megfigyelni képtelen emberek számára. Az első biztatott, a második elgondolkodtatott, a harmadik megnevetetett. Közösen ösztönöztek.

Felhasznált források:

1. Farkas Zoltán (2007): *Harc vagy halál*, In: *Sulinet Hírmagazin* [online] <http://hirmagazin.sulinet.hu/hu/pedagogia/harc-vagy-halal> (Letöltés időpontja: 2017. január 8.)
2. *Kulturális Enciklopédia* (2016): *A realizmus – Világirodalom*, In: *Kulturális Enciklopédia* [online] <http://enciklopedia.fazekas.hu/index2.htm> (Letöltés időpontja: 2017. január 13.)
3. *Kulturális Enciklopédia* (2016): *Dosztojevszkij, Fjodor Mihajlovics (1821-1881)* In: *Kulturális Enciklopédia* [online] <http://enciklopedia.fazekas.hu/irodalom/Realizmus-vilag.htm> (Letöltés időpontja: 2017. január 13.)
4. *Sulinet Tudásbázis* (2016): *A realista alkotások jellemzői*, In: *Sulinet Tudásbázis* [online] <http://tudasbazis.sulinet.hu/hu/magyar-nyelv-es-irodalom/irodalom/irodalom-11-osztaly/a-realista-regeny-es-novella/a-realista-alkotasok-jellemzoi> (Letöltés időpontja: 2017. január 11.)